

УДК 349.22

Я. В. Митько
здобувач кафедри
правових основ господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Постановка проблеми. В сучасних умовах ведення бойових дій на Сході України, перед державою постала ціла низка проблем соціального характеру однією із яких є соціальний захист учасників бойових дій чисельність яких з кожним роком постійно зростає. Взагалі, під соціальним захистом учасників бойових дій слід розуміти сукупність визначених на законодавчому рівні механізмів та інструментів, які використовує держава для того, щоб забезпечити учасникам бойових дій гідне положення у суспільстві, допомогти їм адаптуватись до мирного життя, а також відновитись від травм (моральних та фізичних), які були отримані ними під час участі в бойових діях. А відтак, все це дозволяє «увімкнутись» даній категорії осіб у суспільні процеси, які відбуваються у державі, а також підтвердити їх високий соціально-правовий статус.

Стан дослідження. В останні роки проблема соціального захисту учасників бойових дій в Україні неодноразово потрапляла у поле зору вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: С.С. Вітвіцький, С.В. Городянко, Т.М. Денисенко, О.М. Обушенко, С.О. Орлов, В.Д. Павлюк, Р.О. Падалка, В.Ю. Панченко, О.Ю. Янчук, Н.Б. Пацурія, Р.П. Підлипна, О.В. Числіцька, та інші. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі малодослідженим залишається питання правового статусу учасників бойових дій.

Саме тому метою статті є: визначити поняття та елементи правового статусу учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі існує чимала кількість підходів щодо визначення поняття «правовий статус». Так, Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров та А.М. Завальний, досліджуючи поняття правового статусу особи доводять що він багатоелементною та багатоаспектною категорією, яка у широкому аспекті є юридичним закріпленням положення особи у суспільстві. Тобто все те, що юридично характеризує, визначає, гарантує реальне положення людини у суспільстві, має пряме відношення до категорії «правовий статус особи» [1]. С.Д. Гусарев виходить із того, що правовий статус – це співвідношення особистості та права, за допомогою якого держава окреслює для суб'єкта межі можливої діяльності, його становище по відношенню до інших суб'єктів, і в залежності від індивідуальних або типових ознак, які

властиві суб'єктові, у праві відбиваються повнота правового становища особистості, його певна уніфікація або обмеження [2, с. 41]. А.І. Сирота доводить, що правовий статус – це реальність, яка складається з об'єктивних, реально існуючих елементів, визначивши та проаналізувавши які, можна пізнати це явище в цілому. Усвідомивши правовий статус як цілісну систему, серед її структурних елементів можна виділити головні, з'ясувати характер їх взаємозв'язків з іншими елементами. Тобто, застосовуючи системний метод дослідження, можна пізнати поняття «правовий статус» як юридичне явище, відокремити його статичні й динамічні елементи [3, с. 109]. М.Г. Александров переконує, що правовий статус – це базове правове положення особи в суспільстві, що являє собою «особливі тривалі правовідносини між особою та державою, що визначають при наявності відповідних життєвих обставин (наприклад, при укладенні або виконанні трудового договору) основні позиції даної особи в її взаємовідносинах із іншими особами та органами держави» [4, с. 7]. Таким чином, незважаючи на все різноманіття поглядів науковців щодо визначення сутності правового статусу, всі вони сходяться на тому, що саме він є об'єктивним відображення положення особи в окремих правовідносинах зокрема, та у всьому суспільстві взагалі.

Отже, під правовим статусом учасників бойових дій слід розуміти законодавчо закріплене соціально-правове положення особи в суспільстві, яке відображається у сукупності певних елементів. А відтак, правовий статус є складним за своєю суттю явищем та має відповідну структуру. Саме тому, для того, щоб надати більш змістовну характеристику правового статусу учасників бойових дій, особливу увагу слід приділити його структурним елементам. В науковій літературі існує досить велика кількість поглядів стосовно того, з яких елементів складається правовий статус. Ми ж в свою чергу, вважаємо, що до ключових елементів правового статусу учасників бойових дій слід віднести: 1) суб'єктивні права та обов'язки УБД; 2) правосуб'єктність (яка включає правоздатність та дієздатність) та 3) юридичні гарантії.

Отже, що ж представляють собою суб'єктивні права, учасників бойових дій? На переконання К.І. Федорова суб'єктивні права – це надана і гарантована державою, а також закріплена в ад-

міністративно-правових нормах міра можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, яка забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин [5]. До найбільш характерних ознак суб'єктивних прав Ю.А. Ведерніков та А.В. Папірна відносять [6, с. 114; 7]: 1) суб'єктивні права – це можливість певної поведінки; 2) ця можливість надана особі, яка володіє адміністративною правоздатністю та адміністративною дієздатністю; 3) ця можливість надана з метою задоволення інтересів суб'єкта у конкретній сфері і розв'язання завдань, що стоять перед ним; 4) поведінка суб'єкта реалізується в адміністративних правовідносинах; 5) поведінка суб'єкта нормативно обмежена, порушення цих меж (міри можливої поведінки) становить зловживання правом; 6) ці права існують тільки у зв'язку з наявністю відповідних юридичних обов'язків з боку іншого учасника правовідносин і без виконання цих обов'язків не можуть бути реалізовані; 7) реалізація прав гарантується державним примусом або осудом щодо носія кореспондуючого обов'язку; 8) ці права мають юридичну природу, оскільки надаються адміністративно-правовими нормами і гарантуються державою [6, с. 114].

Таким чином, під суб'єктивними правами учасників бойових дій слід розуміти сукупність законодавчо-визначених можливостей вчинити дії певного характеру, які при цьому не суперечать закону, та створюють додаткові можливості для соціального захисту даної категорії осіб. Варто відзначити, що в жодному чинному нормативно-правовому акті, які визначають організаційно-правові засади соціального захисту учасників бойових дій, права даної категорії осіб прямо не визначені. Тож, на нашу думку, такі права найбільш доцільно поділити на декілька груп:

1) право на отримання різного роду пільг;

2) право на отримання різних грошових виплат. Наприклад: учасники бойових дій мають право на: призначення дострокової пенсії за віком після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років; виплату щомісячної державної адресної допомоги до пенсії інвалідам війни та учасникам бойових дій; щомісячна виплата цільової грошової допомоги на прожиття інвалідам війни I групи, інвалідам війни II та III груп, учасникам бойових дій, незалежно від розміру пенсій та надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги та пенсії за особливі заслуги перед Україною; тощо [8].

3) права, які полягають у можливості звернутися до компетентних органів. Наприклад, звернутись до Державної служби у справах ветеранів війни за отриманням допомоги; до реабілітаційних центрів з метою відновлення свого психологічного стану, а також для соціальної та професійної адаптації; тощо.

4) окрему групу складають права пов'язані з покращенням житлових умов, наприклад: першочергове забезпечення житловою площею; на покращення умов життя, зокрема отримання грошових коштів на ремонт житлових приміщень; тощо.

Переходячи до розгляду юридичних обов'язків, то варто відзначити, що вони тісно пов'язані із права суб'єкта, адже вони також виходять із положень норм чинного законодавства, також забезпечуються державою та мають певні межі. На переконання Ю.А. Ведернікова та А.В. Папірної юридичний обов'язок – це передбачена нормами права міра необхідної поведінки учасника правовідносин. Іншими словами, це міра належної поведінки зобов'язаної сторони в інтересах уповноваженої особи [7]. Вчені також зазначають, що ознаками юридичного обов'язку є: необхідність певної поведінки; обов'язок, покладений лише на зобов'язану особу; покладається з метою задоволення інтересів уповноваженої особи; існує лише у правовідносинах; є мірою необхідної поведінки; існує тільки відповідно до суб'єктивного права; встановлюється нормами права; забезпечується (гарантується) державою [7]. До характерних рис юридичного обов'язку В.М. Кириченко відносить такі риси як: встановлюється як в інтересах уповноваженого суб'єкта (як гарант виконання суб'єктивних прав), так і в інтересах держави в цілому, яка є гарантом їхнього здійснення; окреслений певними правовими нормами, тобто представляє собою міру належної, необхідної поведінки; відмовитися від виконання юридичного обов'язку не можна, тому що це є підставою для юридичної відповідальності, але вимагати виконання обов'язків поза встановленою мірою є порушенням закону [9, с. 170].

Таким чином, під юридичними обов'язками слід розуміти міру необхідної поведінки яку обов'язково слід вчинити учаснику бойових дій для отримання соціального захисту. Варто відзначити, що в жодному нормативно-правовому акті прямо не говориться про обов'язки УБД в контексті їх соціального захисту. А тому, ми ґрунтуючись на аналізі норм чинного законодавства України нами було встановлено, що обов'язки учасників бойових дій в першу чергу пов'язані із певними процедурними аспектами отримання пільг та різних допомог (матеріальних, фінансових, тощо). Так, наприклад, для того, щоб отримати послуги з професійної адаптації особа зобов'язана подати заяву встановленого зразка, яка повинна також містити: копію індивідуальної програми реабілітації (для осіб з інвалідністю внаслідок війни); копію посвідчення учасника бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни, або учасника війни, або постраждалого учасника Революції Гідності, засвідчена підписом особи; для учасника

антитерористичної операції – копія документа, що підтверджує безпосередню участь в антитерористичній операції або забезпеченні її проведення з перебуванням безпосередньо в районах проведення антитерористичної операції у період її проведення, що засвідчується підписом учасника антитерористичної операції; для особи, яка здійснювала заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, – копія документа, що підтверджує участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, що засвідчується підписом [10].

Переходячи до наступного елементи правового статусу учасників бойових дій відзначимо, що у найбільш загальному розумінні правосуб'єктність – це передбачена нормами права можливість бути учасником правовідносин [11, с. 175]. Варто погодитись із точкою зору М.І. Матузова, який пише, що правосуб'єктність – це нерозривно пов'язані правоздатність та дієздатність – праводієздатність. Це узагальнює поняття, яке відображує випадки, коли правоздатність та дієздатність неподільні в часі [12, с. 489]. Розкриваючи зміст «правоздатності» варто погодитись О.А. Красавчикова, який вказує, що юридичний зміст даного поняття зводиться до положень наступного порядку: 1) правоздатність – це сумарний вираз суб'єктивних прав та обов'язків, носієм яких може бути особа; 2) правоздатність – право бути суб'єктом прав та обов'язків; 3) правоздатність – це абстрактна можливість бути суб'єктом права; 4) правоздатність – це здатність вступати в правовідношення; 5) правоздатність – це заснована на законі соціальна здатність особи бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків [13, с. 22]. В свою чергу «дієздатність», пише О.С. Іоффе, це передусім здатність здійснювати свої права і обов'язки. Проте цим зміст дієздатності не обмежується. Дієздатність вміщує в собі також здатність власними діями набувати для себе нові права та обов'язки. Крім цього, до змісту дієздатності треба зарахувати здатність відповідати за скоєння незаконних дій [14, с. 135].

Таким чином, узагальнюючи весь наведений вище матеріал можемо констатувати, що правосуб'єктність, беззаперечно, слід вважати одним із ключових елементів правового статусу учасників бойових дій, особливо в контексті їх соціального захисту. Це пояснюється тим, що від законодавчого закріплення правоздатності та дієздатності учасників бойових дій на пряму залежить не лише об'єм їх прав та обов'язків у даній сфері, а й практичні можливості реалізувати їх.

І останній елемент правового статусу учасників бойових дій, якому слід приділити окрему увагу, є юридичні гарантії соціального захисту учасників бойових дій. Так, на думку М.С. Малєїна «гарантії» представляють собою умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод людини. Тобто це поняття охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [15, с. 43]. На переконання В.С. Нерсесянца, юридичні гарантії – це система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних, процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав та їх обов'язків. Юридичні гарантії – це конструктивне вираження принципу самозахисту прав. Вони втілюють ідею узгодженої дії права і держави, коли одні форми, напрямки і функції державно-правового регулювання та діяльності служать разом з тим захисним механізмом для інших і навпаки. І лише в такому загальному контексті взаємної підтримки й узгодженості різних частин і аспектів всього державно-правового комплексу окремі спеціальні форми та конструкції юридичних гарантій прав і свобод особистості можуть реально здійснити свою захисну роль. Словом, юридичні гарантії самі потребують юридичних гарантій, а такими в кінцевому підсумку можуть бути лише правова держава та правові закони [16, с. 142].

Цікавою є точка зору Б.Д. Мартиненка, який вказує, що юридичні гарантії – це система взаємопов'язаних форм та засобів (матеріальних та процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист та реалізацію певних прав та відповідних обов'язків, конструктивний прояв принципу самозахисту права. Вони втілюють ідею такого узгодження дій права та держави, коли одні форми, напрями та функції державно-правової регуляції та діяльності служать захисним механізмом для інших та навпаки. І лише в контексті взаємної підтримки та узгодженості різних частин та аспектів усього державно-правового комплексу, окремі спеціальні форми та конструкції юридичних гарантій прав і свобод особи здійснювати свою захисну роль [17, с. 234].

Таким чином, під гарантіями соціального статусу учасників бойових дій слід розуміти комплекс законодавчо визначених інструментів та способів, які використовуються державою для того, щоб сприяти практичній реалізації заходів соціального захисту учасників бойових дій. Для того, щоб такі гарантії були реальними та такими, що практично можливо реалізувати, необхідним є:

1) створення законодавства у сфері соціального захисту учасників бойових дій. Під поняттям «законодавство» слід розуміти: по-перше, систему законів України, що формується Верховною Радою

України як єдиним органом законодавчої влади. До цієї категорії також належать міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію відповідного договору (ст. 9 Конституції України); по-друге, у широкому значенні – систему законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади: постанови Верховної Ради, укази Президента України, постанови і декрети Кабінету Міністрів України. Ці акти розвивають, конкретизують відповідні закони і не повинні їм суперечити [18];

2) створення організаційних основ для реалізації заходів із соціального захисту учасників бойових дій. В даному контексті мова йде про: створення органів державної влади, які уповноважені надавати різного роду допомогу учасникам бойових дій, здійснювати їх психологічну та соціальну підтримку, тощо. Крім того, створюються різні грошові фонди які акумулюють в собі кошти, котрі в подальшому використовуються для здійснення соціальних виплат даній категорії осіб.

3) забезпечити реалізацію права на судовий захист. Судовий захист – це вид державного захисту, який є гарантією і конкретним засобом (можливістю) ефективного поновлення громадянина в правах через правосуддя. Це право не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [19, с. 248-254]. А відтак, можливість відстояти свої законні права та інтереси у судовому порядку, беззаперечно, є однією із найважливіших конституційних гарантій людини, які дозволяють: по-перше, відновити своє порушене право; а по-друге, забезпечити даній категорії осіб можливість реалізувати свої права.

Висновок. Таким чином, аналіз елементів правового статусу учасників бойових дій в котре підкреслив, що саме дана категорія є об'єктивним відображенням положення людини у суспільстві. Узагальнюючи весь наведений матеріал можемо констатувати, що на сьогодні учасники бойових дій в Україні мають високий соціально-правовий статус, що підтверджується великою кількістю прав, якою вони наділені у порівнянні з іншими категоріями осіб, та чималою кількістю гарантій у сфері соціального захисту, які передбачені для них нормами чинного українського законодавства. Разом із тим, не можна не констатувати, що на сьогоднішній день, учасники бойових дій при реалізації своїх законних прав та інтересів стикаються із чималою кількістю проблем різного характеру, які потребують негайного вирішення.

Література

1. Гіда Є.О., Білозьоров Є.В., Завальний А.М. та ін. Теорія держави та права : підручник ФОП О. С. Ліпкан 2011 р. 576 с.

2. Гусарєв С.Д. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні // Науковий вісник Дніпропетр. юридичного ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 38–43.

3. Сирота А. І. Деякі проблеми удосконалення правового статусу органів державного управління / А. І. Сирота // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні : матеріали доповідей і тези виступів наук. конф. ; 4–5 травня 1995 року. – Чернівці : Рута, 1995. – С. 107–112.

4. Александров Н.Г. Экономическая политика КПСС и законодательство о труде // Экономическая политика КПСС, труд и право. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – С. 3–17.

5. Федорова К. І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні : дис/ канд. юрид. наук : 12.00.07 / К. І. Федорова ; Нац. аграрний ун-т. – К., 2008. – 209 с.

6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Факт, 2003. – 384 с.

7. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 333 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

8. Бурка А.В. Правовий статус учасників антитерористичної операції та гарантії їх соціального захисту / А.В. Бурка // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вин. 1 (3) 2016. – 179–186.

9. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

10. Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності / постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 432 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-p/conv>

11. Кельма М.С. Теорія права: Навч. посібник. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 382 с.

12. Теория государства и права : курс лекций / Под. ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.

13. Красавчиков О.А. Социальное содержание правоспособности советских граждан // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 12–25.

14. Иоффе О.С. Советское гражданское право: Курс лекций ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. – 347 с.

15. Малеин Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан / Н. С. Малеин // Сов. гос. и право. – 1974. – № 6. – С. 41–46.

16. Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства / В. С. Нерсисянц. – М., 1999. – 420 с.

17. Мартиненко Б. Д. Детермінація гарантій прав і свобод людини / Б. Д. Мартиненко // Держава і право – 2006. – № 34. – С. 232–237.

18. Сущенко В. Тлумачення терміна «законодавство» Конституційним Судом України. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=221> (дата доступу 04.04.2017).

19. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2002. Книга 3. – К., 2002.

Анотація

Митько Я. В. Поняття та елементи правового статусу учасників бойових дій. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених щодо визначення сутності поняття «правовий статус», надано авторське визначення поняття «правовий статус учасників бойових дій». До елементів правового статусу даної категорії громадян віднесено: 1) суб'єктивні права та обов'язки; 2) правосуб'єктність; 3) юридичні гарантії. Констатовано, що учасники бойових дій в Україні мають високий соціально-правовий статус, що підтверджується великою кількістю прав, якою вони наділені у порівнянні з іншими категоріями осіб, та чималою кількістю гарантії у сфері соціального захисту, які передбачені для них нормами чинного українського законодавства.

Ключові слова: правовий статус, учасники бойових дій, елемент, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, гарантії.

Аннотация

Митько Я. В. Понятие и элементы правового статуса участников боевых действий. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых к определению сущности понятия «правовой статус», предоставлено авторское определение понятия «правовой статус участников боевых действий». К элементам правового статуса данной категории граждан отнесены: 1) субъективные права и обязанности;

2) правосубъектность; 3) юридические гарантии. Констатировано, что участники боевых действий в Украине имеют высокий социально-правовой статус, что подтверждается большим количеством прав, которыми они наделены по сравнению с другими категориями лиц, и большим количеством гарантий в сфере социальной защиты, предусмотренных для них нормам действующего украинского законодательства.

Ключевые слова: правовой статус, участники боевых действий, элемент, субъективные права, юридические обязанности, гарантии.

Summary

Mytko Ya. V. Concepts and elements of the legal status of combatants. – Article.

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists on the definition of the essence of the concept of "legal status", provided author definition of the concept of "legal status of participants in military action". The elements of the legal status of this category of citizens include: 1) subjective rights and obligations; 2) legal personality; 3) legal guarantees. It was stated that the combatants in Ukraine have a high socio-legal status, which is confirmed by the large number of rights that they have in comparison with other categories of persons, and a considerable number of guarantees in the field of social protection, which are provided for them by the norms of the current Ukrainian legislation.

Key words: legal status, participants in hostilities, element, subjective rights, legal obligations, guarantees.